

Jerzy Kaliszan

Kompresja strukturalna w nowym słownictwie rosyjskim

Studia Rossica Posnaniensia 26, 167-172

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KOMPRESJA STRUKTURALNA W NOWYM SŁOWNICTWIE ROSYJSKIM

STRUCTURAL COMPRESSION IN THE NEW RUSSIAN LEXICON

JERZY KALISZAN

ABSTRACT. In this article, the most productive types of structural compression have been characterized and amply demonstrated. It has been done on the basis of Russian substantives first attested in the 1980s.

Jerzy Kalisz, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Instytut Filologii Rosyjskiej, al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań, Polska – Poland.

Język rosyjski w znacznie większym stopniu niż pozostałe języki słowiańskie charakteryzuje dążność do tworzenia zwartych, skondensowanych formalnie i semantycznie struktur słowotwórczych. Jest ona szczególnie widoczna i wymowna w sferze najnowszej leksyki, zwłaszcza rzeczownikowej, w której notuje się nie spotykany dotąd wzrost tendencji do ekonomii materiału językowego stanowiącego budulec dla nowych jednostek nominacji. Tendencja ta najjaskrawiej przejawia się w tworzeniu formacji słowotwórczych na bazie zestawień wyrazowych, przy czym mamy tu do czynienia, ogólnie biorąc, ze zjawiskami przynajmniej dwojakiego typu: 1. z przekształceniem zestawienia wyrazowego w równoważną znaczeniowo nazwę jednowyrazową, czyli z tzw. uniwersalizacją, monoleksemizacją¹, np.: эстрадно-симфонический оркестр > ЭСО, специальный самосвал > спецсамосвал, физиотерапевтический профилакторий > физиопрфилакторий, атомная бомба > атомная, служебное купе > служебка, универсальный станок > универсал; 2. z derywacją nazwy jednowyrazowej na bazie zestawienia wyrazowego o innej semantyce, np.: изоляционные работы > изоляционник 'osoba'. Celem niniejszego opracowania jest charakterystyka i systematyzacja zasygnalizowanych wyżej zjawisk kompresji strukturalnej na materiale formacji rzeczownikowych po raz pierwszy zarejestrowanych leksykograficznie w latach osiemdziesiątych².

---

¹ Obszernej charakterystyce tego zjawiska poświęcona została moja monografia: J. Kalisz, *Семантико-конденсационная универбация составных наименований в современном русском языке*, Poznań 1986.

² Materiał ten pochodzi z serii leksykograficznej: *Новое в русской лексике. Словарные материалы -80, -81, -82, -83, -84*, Москва 1984-1989.

1. UNIWERBIZACJA

Uniwerbizacja, czyli przekształcenie zestawienia wyrazowego w równoznaczny jednolity leksem, we współczesnej ruszczyźnie może się dokonywać drogą różnorodnych zabiegów słowotwórczych. Do najczęściej spotykanych w nowym słownictwie należą: abrewiacja, kompozycja, sufiksacja i substancywizacja eliptyczna. W badanym materiale występuje łącznie ponad 330 uniwerbizmów.

1.1. ABBREVIACIA

Rezultatem uniwerbizacji abrewiacyjnej są dwa podstawowe typy strukturalne skrótowców: skrótowce inicjalne i sylabowe. Pierwsze z nich w analizowanym materiale tworzą grupę ponad 80 jednostek. Są to zarówno literowce, jak i głoskowce, np.: *ГПС* < гибкая производственная система, *ТУР* < технологический универсальный робот. Przekształceniu w abrewiatury inicjalne najczęściej ulegają zestawienia trójwyrazowe (ok. 70%); znacznie mniej jest skrótowców od nazw cztero-, pięcio- lub (maksimum) sześciowyrazowych; skrótowce od zestawień dwuwyrazowych (typu *ПС* < простейший спутник) mają charakter niemal incydentalny.

Sylabowce reprezentuje w badanym materiale ok. 30 leksemów. Są to formacje powstałe z połączenia inicjalnych części wyrazów: *госдеп* < государственный департамент, *подхоз* < подсобное хозяйство, *спецхран* < специальное хранилище, *старлей* < старший лейтенант, *вторма* < вторичные материалы, *филат* < латеральная физиотерапия, *комплевит* < витаминный комплекс, *комгруппорг* < организатор комсомольской группы (trzy ostatnie przykłady – z inwersją członów w stosunku do zestawienia), *ремиконт* < регулирующий микропроцессорный контролер, *биосубликон* < биологическая сублимационная конструкция. Niektóre komponenty leksykalne zestawień o bardziej skomplikowanej strukturze bywają niekiedy pomijane w równoległych formacjach uniwerbalnych, por.: агропромышленное торговое [объединение] > агропромторг, заведующий литературным [отделом] > литзав, начальник [отдела] сбыта > начсбыг, городское [управление] коммунального хозяйства > горкоммунхоз.

1.2. КОМПОЗИЦИЯ

Wyrazy złożone (composita) jako nazwy wtórne wobec zestawień wyrazowych tworzą grupę ok. 90 jednostek. Są to z jednej strony formacje typowo kompozycyjne, np. *кардиодиспансер* < кардиологический диспансер, *нефтебрикет* < нефтекоксовый брикет, *пьезосейсмоприёмник* < пьезоэлектрический сейсмоприёмник, *рентгенотелеустановка* < рентгенотелевизионная установка, *стереомузыка* < стереофоническая музыка, *нитрошпаклёвка* < нитроцеллюлозная шпаклёвка, *роботокомплекс* < робототехнический комплекс, *вибродиагностика* < виброакустическая диагностика,

z drugiej zaś strony formacje, które ze względu na charakter strukturalny pierwszego członu stoją na pograniczu złożenia i abrewiacji, np. *ремфонд* < ремонтный фонд, *пензал* < репетиционный зал, *подбаза* < подсобная база, *консотдел* < консультационный отдел, *информбанк* < информационный банк, *турцентр* < туристический центр, *труддесант* < трудовой десант, *спортлагерь* < спортивный лагерь, *уни-диск* < универсальный диск.

1.3. SUFIKSACJA

Sufiksacja jest najbardziej rozpowszechnionym sposobem uniwerbizacji zestawień wyrazowych. W badanym materiale sposób ten znajduje odzwierciedlenie na przykładzie ponad 140 jednostek. W charakterze formantów uniwerbizacyjnych najczęściej wykorzystywane są formanty *-ка* i *-ик*, przy czym pierwszy z nich występuje w ok. 80% odnotowanych formacji przyrostkowych. Oto szereg przykładów: *музыкальная школа* > *музыкалка*, *пассажирский автобус* > *пассажирка*, *сигнальная палуба* > *сигналка*, *железобетонная дорога* > *железобетонка*, *локальная очистка* > *локалка*, *обезличенная продажа* > *обезличка*; *четырёхосный вагон* > *четырёхосник*, *кассетный магнитофон* > *кассетник*, *научный работник* > *научник*. Por. także formacje z innymi sufiksami: *горный ветер* > *горняк*, *торговое судно* > *торговец*, *иностранное слово* > *иностранизм*. Uniwerbizmy sufiksalne w zdecydowanej większości mają charakter potoczny. Zasada ta niemal bez wyjątku dotyczy formacji na *-ка*.

Oprócz zaprezentowanych wyżej wyrazów do uniwerbizmów sufiksalnych można zaliczyć formacje z niewyrażonym (zerowym) eksponentem przyrostkowym, takie jak *тур* < турнетский маршрут, *бук* < букинистический магазин, *тонкомер* < тонкомерная древесина, *пескоструйный аппарат*, *универсал* < универсальный станок, *тяжеловес* < тяжеловесный поезд, *пассажир* < пассажирское судно, *призыв* < призывной пункт, *быт* < предприятие бытового обслуживания, *шарик* < шаркоподшипниковый завод³. Struktury kompresyjne tego typu odznaczają się we współczesnym języku niemałą produktywnością: słowniki neologizmów lat osiemdziesiątych odnotowują ponad 30 takich wyrazów.

W niektórych wypadkach, mianowicie wtedy, gdy ucięcie przymiotnika w zestawieniu wyrazowym ma charakter amorfemowy (por. *бук*, *промы* < промышленные объединения), tego rodzaju formacje można byłoby traktować jako rezultat abrewiacji⁴. W zdecydowanej jednak większości aktów uniwerbizacyjnych ucięcie specyfikatora nazwy zestawionej zachodzi na granicy mor-

³ Do zero-sufiksalnych tego rodzaju formacje zalicza m.in. W. N. Winogradowa. por.: В. Н. Виноградова, *Стилистический аспект русского словообразования*, Москва 1984, s. 63-66.

⁴ Por.: Н. М. Шанский, *Очерки по русскому словообразованию*, Москва 1968, s. 287; Г. П. Цыганенко, *Состав слова и словообразование в русском языке*, Киев 1978, s. 137.

femów, a zatem w miejscu nietypowym dla abrewiacji (por. *тонкомер, песко-струй, быт* i in. wymienione; ponadto *квадрат* < квадратный метр, *ветроход* < ветроходное судно, *зарубеж* < зарубежные страны, *контакты* < контактные линзы). Niekiedy omawiana tu odmiana uniwersyfikacji może ściśle korespondować z procesami metonimicznymi, np. *хвойный лес* > хвоя (por. хвоя 'igliwie'), *травматическое отделение* > травма (por. травма 'uraz, obrazenie')⁵.

1.4. SUBSTANTYWIZACJA ELIPTYCZNA

Substantywizacja eliptyczna jako sposób uniwersyfikacji sprowadza się do elipsy członu identyfikującego (utożsamiającego) odpowiedniego zestawienia wyrazowego o strukturze adiektywno-substantywnej i do koncentracji znaczenia całego zestawienia w przymiotniku, który tym samym ulega przekształceniu w rzeczownik, np.: *маневровый паровоз* > маневровый, *реакторный цех* > реакторный, *базовый лагерь* > базовый, *личный шофёр* > личный, *докторская диссертация* > докторская, *атомная бомба* > атомная, *льготная очередь* > льготная, *стратегические войска* > стратегические. Badany materiał zawiera ok. 20 tego typu uniwersyfikacji.

Substantywizacja eliptyczna ze względu na nieskomplikowany mechanizm zmian strukturalno-semantycznych towarzyszących transformacji nazwy opisowej w syntetyczną stanowi bodaj najaktywniejszy w aktach mowy typ przekształceń uniwersyfikacyjnych i, jak wykazuje praktyka językowa, dokonuje się ona w sposób niemal automatyczny, bez specjalnego „wysiłku twórczego” użytkowników języka⁶. Może właśnie dlatego substantywy eliptyczne stosunkowo rzadko stabilizują się jako jednostki języka, jako elementy jego systemu leksykalnego.

2. DERYWACJA NAZWY NA BAZIE ZESTAWIENIA WYRAZOWEGO O INNEJ SEMANTYCE

Chodzi tu o tworzenie sufiksalnych nazw jednowyrazowych semantycznie bardziej złożonych niż stanowiące ich podstawę zestawienia wyrazowe, np. *цветные металлы* > цветник 'тот, кто работает в промышленности по добыче, производству и обработке цветных металлов'. W tego rodzaju operacjach słowotwórczych, opartych głównie na nazwach analitycznych o budowie przymiotnikowo-rzeczownikowej, jeden z członów ulega elipsie i nie

⁵ Na nieostrość granic pomiędzy uniwersyfikacją a opartą na metonimii konwersją znaczeniową, neosemantyzacją, wskazuje w tego typu sytuacjach N. A. Janko-Trinickaja, por.: *Словообразование современного русского литературного языка*, Москва 1968, s. 282.

⁶ Znajduje ona zresztą oparcie w jeszcze bardziej rozpowszechnionej, regularnej, nie znającej ograniczeń systemowych, transpozycji kategoryalnej przymiotników w rzeczowniki, typu *слепой (A)* > слепой (S), *глухая (A)* > глухая (S), *новое (A)* > новое (S), *богатые (A)* > богатые (S).

jest reprezentowany w strukturze formalnej derywatu. Najczęściej jest to członek identyfikujący; por. powyższy przykład oraz inne: приусадебный участок > приусадебник 'tote, kto занимается хозяйством на приусадебном участке', вскрышные работы > вскрышник 'tote, kto выполняет вскрышные работы', плодоовощная база > плодоовощник 'работник плодоовощной базы', персональная машина > персональщик 'водитель чьей-л. персональной машины', игровой бокс > игровик 'спортсмен, выступающий в стиле т. наз. „игрового” бокса', меланжевое производство > меланжист 'работник меланжевого производства', духовой инструмент > духач 'музыкант, играющий на духовом инструменте'. Wypadki elipsy członu wyróżniającego nazwy dwuwyzrazowej występują rzadziej, ale nie należą do sporadycznych, por.: бригадный подряд > подрядчик 'tote, kto работает по методу бригадного подряда', искусственный клапан > клапанчик 'больной, которому вживлен в сердце искусственный клапан', летающие тарелки > тарелочник 'tote, kto верит в существование летательных аппаратов инопланетян, летающих тарелок'. Omawiany rodzaj kompresji strukturalnej ma prawie wyłącznie zastosowanie w derywacji męskich rzeczowników osobowych. W analizowanym materiale słownikowym występuje ponad 50 neologizmów tego typu. Formacje osobowe żeńskie są niemal wyjątkowe, np. декретница < декретный отпуск, кеттельщица < кеттельная машина.

Scharakteryzowane w niniejszym artykule rodzaje kompresji strukturalnej zestawień wyrazowych są najbardziej zauważalnymi, aczkolwiek nie jedynymi przejawami ekonomii językowej, dążenia do lakoniczności środków nominacji, a tym samym do zwartości tekstowej potencjalnych wypowiedzi. Oprócz nich coraz aktywniej i w tym samym kierunku działają inne mechanizmy kompresyjne, wśród których wyjątkową spektakularnością odznacza się tworzenie rzeczowników (głównie w sferze terminologii) drogą tzw. kontaminacji, np. керамдор ('строительный материал для дорожных покрытий') < керамический + дорожный; кармат ('гибрид картофеля и томата') < картофель + томат; синзим ('ферменто-, энзимоподобный синтетический ускоритель химической реакции') < синтетический + энзим; хонорик ('гибрид хорька и норки') < хорёк + норка + suf. -ик.

Kontaminacja jako rodzaj kompresji strukturalno-słowotwórczej jest niekiedy utożsamiana z abrewiacją⁷, gdyż podobnie jak ta ostatnia polega ona, ogólnie rzecz biorąc, na nie liczącej się z granicami morfemowymi destrukcji wyrazów stanowiących podstawę nowej formacji. Tymczasem różnica pomiędzy nimi jest bardzo istotna: abrewiacja posiada oparcie w syntagmatycznych związkach wyrazowych, podczas gdy kontaminacja polega na integracji w jedną całość nominacyjną leksemów nie związanych relacją syntaktyczną. Ten stosunkowo nowy sposób tworzenia wyrazów, zaledwie zasygnalizowany w literaturze, zasługuje ze względu na swoją oryginalność na szczególną uwagę językoznawców.

⁷ Por. np.: Е. А. Земская, *Словообразование как деятельность*, Москва 1992, s. 51-52.

СТРУКТУРНАЯ КОМПРЕССИЯ В НОВОЙ РУССКОЙ ЛЕКСИКЕ

Резюме

Статья посвящена анализу продуктивных типов структурной компрессии в сфере новейшей русской субстантивной лексики (анализ охватывает имена существительные, впервые зафиксированные лексикографически в 80-х годах). Автором рассматриваются два типа компрессии: 1) универбация, т.е. превращение составных наименований в однословные лексические знаки (ср.: технологический универсальный робот > ТУР, вторичные материалы > вторма, сигнальная палуба > сигналка, тонкомерная древесина > тонкомер, маневровый паровоз > маневровый); 2) деривация существительных на базе составных наименований другой семантики (напр.: вскрышные работы > вскрышн-ик 'тот, кто выполняет вскрышные работы').